

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ**

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ,
СХИЛЬНИМИ ДО ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ**

**Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**

Виконав: здобувач 2 курсу
07-211М групи
спеціальності 231 Соціальна робота
освітньо-професійної програми «Соціальна
робота»
Богдан КУРАС

Керівник: кандидатка філософських наук,
доцентка Ірина ПОЛІЩУК

Рецензент: соціальний працівник
Херсонського міського центру соціальних
служб для сім'ї, дітей та молоді
Віктор БУЛКА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні особливості організації соціальної роботи з підлітками із делінквентною поведінкою....	7
1.1 Протиправна поведінка підлітків як соціальна проблема....	7
1.2 Специфіка соціально-профілактичної роботи із запобігання поширенню злочинів серед підлітків	12
РОЗДІЛ 2. Шляхи удосконалення соціально-профілактичної роботи із підлітками, які схильні до протиправної поведінки....	26
2.1 Технологічні особливості здійснення соціально-профілактичної роботи з підлітками, схильними до делінквентної поведінки, в умовах війни	26
2.2 Характеристика авторської Програми соціальної профілактики щодо запобігання здійснення підлітками протиправних дій.....	30
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44

ВСТУП

Актуальність дослідження. У реаліях військового сьогодення ми часто стикаємось із злочинами скоєними проти дітей. Це жахливі наслідки війни і від них, на жаль, ми не можемо «втекти». Але війна впливає й на поведінку самих дітей: у нових обставинах неповнолітні діяти можуть інакше, і часто така поведінка є протиправною. Під час воєнного стану ті дії, які раніше були лише кримінальними проступками, зараз розглядаються вже як тяжкі злочини. Проблемою злочинності та дослідженням визначення причин злочинності серед неповнолітніх займалися такі дослідники, як: О. Беспалько, Д. Зінченко, І. Гуцало, І. Довгаль, В. Оржеховська та інші. В період війни проблема злочинності неповнолітніх гостро постає перед відповідальністю держави, оскільки має соціальний характер розвитку. Жорстока поведінка неповнолітніх є показником їхнього морального здоров'я, оскільки діти найуразливіша верства нашого населення, вони розуміють проблеми війни, вони відчують настрої батьків, бачать новини, багато в кого з них війна забрала рідних, дім, звичне життя. Всі ці фактори разом впливають на протиправну поведінку неповнолітніх, яка приводить до великих проблем в сім'ї, освіті, культурі. Протиправна поведінка неповнолітніх, це насамперед поведінка, яка відхиляється від соціальної та правової норми, таким чином завдаючи шкоди іншим.

Серед українських підлітків шириться небезпечний тренд – співпраця з фсб. російські спецслужби масово вербують дітей для диверсій в Україні [25]. Роблять це росіяни в межах дезінформаційної кампанії, метою якої є показати, що в Україні нібито існує активне підпілля, що в такий спосіб виступає проти загальної мобілізації. Найчастіше підлітків вербують для підпалів авто військовослужбовців ЗСУ, обладнання «Укрзалізниці» чи будівель ТЦК. Шукають «виконавців», як правило, через телеграм – в групах з пропозиціями

заробити «швидкі гроші». Те, що виконувати такі завдання погоджуються діти, вербувальників не хвилює – вони навпаки переконують «виконавців», що їм за це нічого не буде. Журналістки «Схем» отримали у своє розпорядження фрагменти розмов та листувань вербувальників з малолітніми українськими паціями, поговорили з самими підлітками, які за підпали авто військових перебувають у буцегарні, а також провели власний експеримент — залегеновано написали декільком вербувальникам, щоб з'ясувати, що саме пропонують таким дітям та на яких умовах. Все це дозволило з'ясувати, як вербувальники та куратори пов'язані з російськими спецслужбами та наскільки масштабною є російська дезінформаційна кампанія з підпалу автівок українських військовослужбовців [25]. Аналіз інформації з різних джерел свідчить про те, щодня підлітками вчиняються понад 100 правопорушень та злочинів, зокрема у тому числі одне вбивство або злочин, спрямований на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень людині, одне зґвалтування, два-три розбійні напади, пограбування, крадіжки приватного й державного майна. Загальні статистичні дані щодо протиправної поведінки неповнолітніх мають таку характеристику: «злочини, пов'язані з наркотиками – 2,8 %; хуліганство – 6,2 %; крадіжки – 70,5 %; злочини проти життя та здоров'я – 2,1 %; інше – 9,4 %» [2]. Саме до «іншого» сьогодні належить підпали автомобілів військовослужбовців неповнолітніми.

Отже, все вище окреслене й зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи «Особливості соціальної роботи з підлітками, схильними до протиправної поведінки».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри філософії, соціології та соціальної роботи «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790).

Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 11.09.2023 р. № 1, від 02.09.2024 р. №1), а також наказом по Херсонському державному університету.

Мета роботи: обґрунтування особливостей соціальної роботи із підлітками, які схильні до скоєння правопорушень, в період збройного конфлікту в країні.

Завдання дослідження:

- висвітлити феномен «протиправна поведінка підлітків» як важливої соціальної проблеми;
- розглянути специфіку соціально-профілактичної роботи із запобігання поширенню злочинів серед підлітків;
- розкрити технологічні особливості здійснення соціально-профілактичної роботи з підлітками, схильними до делінквентної поведінки, в умовах війни;
- розробити авторську Програму соціальної профілактики щодо запобігання здійснення підлітками протиправних дій.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з підлітками, схильними до протиправних дій.

Предмет дослідження – форми та методи соціально-профілактичної роботи із запобігання поширення серед підлітків правопорушень (на прикладі авторської Програми соціальної профілактики щодо запобігання здійснення підлітками протиправних дій).

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури з проблеми роботи з профілактики делінквентної поведінки підлітків, організації соціальної роботи з дітьми, схильних до протиправних дій.

Наукова новизна дослідження: ґрунтовний аналіз теоретико-методологічних особливостей та технологічного арсеналу соціально-профілактичної роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень

та скоєння злочинів; розроблення авторської Програми соціальної профілактики щодо запобігання здійснення підлітками протиправних дій.

Практична значущість дослідження у можливості в подальшому використанні одержаних результатів в організації та здійсненні технології соціальної профілактики з дітьми із протиправною поведінкою відповідними установами та закладами; здобувачами вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» під час підготовки до лекційних та семінарських занять з окресленої теми; результати дослідження та запропонована авторська Програму соціальної профілактики щодо запобігання здійснення підлітками протиправних дій може бути використана спеціалістами соціальних служб, волонтерами, благодійниками чи громадськими діячами у роботі з дітьми, схильними до протиправних дій.

Апробація результатів дослідження відбувалась під час обговорювання та розгляду на засіданнях кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протоколи від 11.09.2023 р. №1, від 02.09.2024 р. №1). Результати дослідження стали предметом доповіді під час I Регіональної науково-практичної конференції «Теорія та практика соціальної роботи: досвід, сучасний стан, стратегії» для здобувачів вищої освіти та молодих науковців (03-04 грудня 2024 року, м. Івано-Франківськ), а також під час попереднього захисту кваліфікаційної роботи на засіданні кафедри. Результати дослідження лягли в основу наукової публікації в електронному альманаху «Магістерські студії» (2024): Курас Б. Проблема злочинності серед неповнолітніх під час війни як аспект соціально-профілактичної роботи. Магістерські студії: електронний альманах. 2024. Вип. XXIV. С.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота вміщує вступ, два розділи, список використаних джерел та додатки. Основний текст роботи розміщений на 48 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ ІЗ ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

1.1 Протиправна поведінка підлітків як соціальна проблема

Протиправна поведінка підлітків є складним соціальним явищем, яке має безпосередній вплив на розвиток суспільства. Це явище не лише становить загрозу для громадського порядку, але й сигналізує про глибокі проблеми в соціальній структурі, освіті, сімейних стосунках та вихованні молоді. Проблема правопорушень серед підлітків є актуальною для багатьох країн, зокрема й для України, де спостерігається тенденція до зростання злочинності в цьому віковому сегменті.

Науковці висвітлюють поняття відхилень у поведінці підлітків, називаючи таку модель поведінки девіантною. «Девіантна поведінка – це переважно поведінка, яка суперечить нормам, цінностям і соціальним очікуванням, прийнятим у суспільстві, і яка суперечить правовим і культурним нормам; з іншого боку, поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, що виявляється в дисбалансі психічних процесів, розладі адаптації та самореалізації. Залежно від способу поводження з реальністю та порушення певних норм суспільства девіантну поведінку поділяють на шість типів (видів), серед яких виокремлено і делінквентну (тобто протиправну) поведінку» [36].

Протиправна (або делінквентна) поведінка – це сукупність дій або бездіяльності, що порушують правові норми і за які передбачено юридичну відповідальність. Для підлітків така поведінка часто є результатом поєднання кількох факторів, таких як недостатній соціальний контроль, психоемоційні особливості розвитку, проблеми з

освітою або вихованням, а також вплив оточення. Протиправні дії можуть варіюватися від незначних порушень дисципліни до серйозних злочинів, таких як крадіжки, хуліганство, насильницькі дії чи вживання наркотичних речовин.

Багато вітчизняних та закордонних дослідників виявили спроби визначення поняття «делінквентна» поведінка.

На думку М. Богомолової, «делінквентна поведінка – це сукупність протиправних вчинків людини, за які в особливо важких випадках може бути притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до статей цивільного та кримінального кодексів України» [6].

Дослідниця наголошує, що «обумовлений характер соціальної сутності делінквентної поведінки бачиться нами як феномен, що свідчить про всілякі стани особистості підлітків, тенденції щодо різноманітності змін у їх взаємодії з соціальним простором. Тож постає за необхідне у тимчасових особливостях поведінкових проявів підлітків бачити і розпізнавати причини девіації і делінквентності, які ними викликані» [6].

Т. Швець у своїх дослідженнях розкриває специфічні характеристики соціально-демографічного портрету дітей і підлітків, схильних до скоєння злочинів, що дає змогу детальніше зупинити увагу на причинах, що призводять до вчинення правопорушень та скоєння злочинів підлітками [37, 38, 39, 40, 42].

У наукових розвідках виділяємо спроби виокремлення певних груп причин і факторів, що визначають правопорушність поведінки підлітків, називаючи «їх соціально-педагогічна занедбаність, коли підліток неправильно вчиняє соціальну дію в силу власної невихованості, відсутності у нього необхідних позитивних знань, вмінь і навичок або в силу зіпсованості неправильним вихованням, сформованістю у нього негативних стереотипів поведінки; глибокий соціально-педагогічний дискомфорт, викликаний неблагонадійними

сімейними стосунками, негативним психологічним мікрокліматом у сім'ї, систематичними недоліками у навчанні, взаємовідносинами, що не склалися, неправильним відношенням до підлітка з боку батьків, вчителів, ровесників; відхилення психічного і фізичного спрямування у здоров'ї і розвитку, наявність вікових криз та акцентуацій характеру та інші причини фізіологічного і психоневрологічного змісту; відсутність корисних соціальних діяльностей, відсутність позитивних і значущих соціальних і особистісних життєвих цілей і перспектив, бездоглядність, негативний вплив навколишнього середовища, соціально-педагогічна дезадаптація, розвиток якої спричиняє до делінквентності, зміщення соціальних і особистісних цінностей з позитивних на негативні» [32, с. 320].

У дослідженні Головка Н. стверджується, що «девіантна поведінка дітей і молоді торкається усіх сфер соціального функціонування і проявляється у насильстві та агресії, негативному ставленні до оточення, нездатністю прогнозувати результати своєї поведінки, низькими комунікативними навичками. Не можна закривати очі на зростання бездоглядності, бродяжництва, наркоманії, злочинності і проституції серед неповнолітніх, явища соціальної дезадаптації підлітків, збільшення числа дітей з девіантною поведінкою» [9].

Дослідниця наголошує, що «на складність ситуації вказує також погіршення стану здоров'я сучасних дітей і молоді, особливе занепокоєння викликає поширення у підлітковому і молодіжному середовищі наркоманії та алкоголізму: небезпека полягає в тому, що вживання алкоголю і наркотиків стає певною цінністю сучасної молодіжної субкультури, перетворюється в атрибут способу життя. Деструктивно впливає на життя дітей залежність від азартних ігор, комп'ютера та Інтернету. Динаміка зростання за останнє десятиліття кількості молодих людей з девіантною поведінкою та урізноманітнення форм девіацій не лише доводять складність, глибину, полімотивованість

цієї проблеми, а й підтверджують неефективність здійснюваних превентивних заходів та недосконалість науково-методичного забезпечення превентивного виховання дітей та молоді» [9].

«Основними причинами деструктивної поведінки є, зокрема, психологічний дискомфорт, негативні переживання, загальна втрата духовних орієнтирів, девальвація загальнолюдських цінностей, несформованість у значної частини дітей і молоді почуттів терпимості, толерантності, милосердя, честі, совісті, доброти, що викликає у підлітків, юнаків та дівчат апатію, нудьгу, відчуття своєї непотрібності, нерозуміння сенсу життя» [9].

Формування протиправної поведінки підлітків пов'язане з багатьма факторами, серед яких варто виділити наступні:

1. *Соціальні фактори.* Багато підлітків, які скоюють правопорушення, походять з неблагополучних сімей або соціально незахищених груп. Економічні проблеми, соціальна нерівність, відсутність можливостей для самореалізації підвищують ризик того, що молоді люди виберуть протиправну поведінку як спосіб досягнення своїх цілей.
2. *Сімейні умови.* Нестабільна атмосфера в сім'ї, відсутність належного виховання або уваги з боку батьків, а також надмірна жорсткість у вихованні можуть сприяти відхиленню в поведінці підлітків. Зокрема, агресивність чи байдужість батьків можуть стимулювати у підлітків негативні реакції, що виливаються в правопорушення.
3. *Вплив однолітків.* Соціальне середовище підлітка, включно з друзями та однолітками, може значно впливати на його поведінку. Якщо група однолітків підтримує або заохочує протиправну діяльність, підліток може бути втягнутий у цю поведінку через бажання належати до певної групи.

4. *Освітній фактор.* Відсутність зацікавленості в навчанні, конфлікти з учителями та низький рівень мотивації до освіти також є важливими чинниками, що можуть призводити до девіантної поведінки. Підлітки, які не знаходять себе в освітній системі, часто шукають інші, неформальні способи самовираження, що можуть бути протиправними.

Протиправна поведінка підлітків має серйозні наслідки як для самої особистості, так і для цілого суспільства.

Особисті наслідки. Правопорушення можуть призвести до соціальної ізоляції, проблем з подальшою соціалізацією та формуванням особистості. Підлітки, які скоюють злочини, часто потрапляють до реєстру правоохоронних органів, що ускладнює їхні можливості у майбутньому, зокрема в сфері навчання та працевлаштування.

Суспільні наслідки. Підліткова злочинність впливає на загальний рівень безпеки в суспільстві, породжує відчуття нестабільності та недовіри. Крім того, зростання кількості неповнолітніх правопорушників може призвести до збільшення навантаження на правоохоронні органи та соціальні служби, що вимагає додаткових ресурсів для їх корекції та реабілітації.

Економічні наслідки. Протиправна поведінка підлітків також може мати економічний вплив, зокрема через витрати на систему правосуддя, реабілітаційні програми та заходи з попередження підліткової злочинності.

Вітчизняний науковець І. Бех стверджує: «делінквентна поведінка може розглядатися, з одного боку, як симптом, сигнал, ознака зародження і розвитку, тобто тенденція відповідних особливостей особистості, а з другої, вона є провідником соціально-педагогічного виховного впливу на розвиток особистості, є засобом формування і цілеспрямованого впливу на її формування, тобто засобом соціально-педагогічного впливу» [4, с. 76].

Таким чином, протиправна поведінка підлітків є серйозною соціальною проблемою, яка потребує комплексного підходу для її вирішення. Профілактика підліткової злочинності повинна базуватися на співпраці державних органів, освітніх закладів, сім'ї та громадськості. Лише через цілеспрямовану роботу з формування здорового соціального середовища можна досягти позитивних змін у поведінці молодого покоління.

1.2 Специфіка соціально-профілактичної роботи із запобігання поширенню злочинів серед підлітків

У вересні 2024 року Голова Національної поліції І. Вигівський зазначив: «маємо понад 200 фактів підпалів і більш як 50 фактів вчинили саме діти, не розуміючи наслідків і відповідальності, мотивацією неповнолітніх було отримання коштів від російських спецслужб, ці завдання вони отримували через телеграм канали, але жодного разу не отримали винагороду за виконану роботу» [20].

Голова Харківської обласної військової адміністрації О. Синегубов розповів, що «у Харкові та області зафіксовано майже 40 випадків підпалів авто військових: поліція встановила особи всіх паліїв – це переважно підлітки та молодь віком від 12 до 18 років. Неповнолітні – це дуже чутлива історія, адже росіяни легко їх агітують та не гребують дітьми, їм байдуже, хто буде виконавцем їхнього злочину» [33]. Наразі цю проблему вирішують СБУ, Національна поліція та найближче середовище неповнолітніх.

Проведена соціальна діагностика дозволяє спрогнозувати рішення і рекомендації, що будуть реалізовуватися через різні технології соціальної роботи, зокрема за допомогою соціальної профілактики. Профілактика як попередження будь-якої проблеми чи несприятливої

події, або як усунення причин, що викликають небажані наслідки, науковцями визначаються неоднозначно.

Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» визначає соціальну профілактику як «вид соціальної роботи, спрямований на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді» [25].

О. Безпалько наголошує, що «соціальна профілактика – це зусилля, спрямовані на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, окремих груп, або попередження ускладнених вже наявних проблем» [3, с. 31].

Л. Тюптя та І. Іванова визначають, що «соціальна профілактика – це технологія соціальної роботи, що являє собою комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на попередження соціальних проблем, соціальної дисгармонії, соціальних наслідків тиску на особистість складних умов життя, негативних умов соціалізації» [31, с. 215].

Отже, підсумовуючи думки науковців, можна стверджувати, що метою соціально-профілактичної роботи є превенція соціальних проблем чи життєвих криз людей, окремих соціальних груп, або запобігання ускладнень проблем.

За твердженням В. Шахрай «соціальна профілактика створює передумови для процесу нормальної соціалізації особистості, що ґрунтується на пріоритеті принципів законності та моралі» [31, с. 88].

Згідно з положеннями Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» завданнями суб'єктів соціальної роботи з дітьми та молоддю називають «здійснення соціально-профілактичної роботи серед

дітей та молоді, проведення системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання» [25].

Аналіз особистісних та соціальних факторів певної проблеми дозволяє визначати завдання, що постають перед соціальною профілактикою, як технологією соціальної роботи. Серед них визначено наступні:

- дослідження причин, передумов та факторів проблеми або соціального явища, що має негативний характер;
- означення ресурсів, необхідних для запобігання поширенню та/або подолання проблеми, виявлення існуючих;
- робота з подолання негативного впливу факторів та середовища;
- розширення можливостей задля задоволення способів повноцінного життя (підвищення рівня соціальних ресурсів), необхідних потреб, та як результат подолання проблеми;
- подолання особистісних чинників, що можуть сприяти процесу виникнення або загострення проблеми, або заважатимуть вирішенню її;
- підвищення особистісних ресурсів, здатності особистості певним чином реагувати на проблему, долати її та задовольняти власні потреби;
- організація взаємодії суб'єктів у процесі подолання проблеми, організація роботи, спрямованої на запобігання та/або подолання проблеми [31].

Великий вплив на мотивацію протиправних вчинків неповнолітніх мають їх вікові особливості: невміння відмовити, схильність до наслідування, недостатній життєвий досвід, вплив на них оточуючих, бажання виділятися серед інших, відсутність критичного ставлення до своїх вчинків, бажання показати себе самостійними та таким чином вони намагаються звільнитися від контролю з боку дорослих.

Свої особливості має підліткова поведінка в умовах війни. Підлітки є однією з найбільш вразливих груп у період воєнних дій через такі фактори: емоційна нестабільність війна провокує зростання

тривожності, агресії, страху та безпорадності у підлітків), психологічний стрес (підлітки можуть відчувати втрату контролю над своїм життям, що може провокувати агресивну або деструктивну поведінку), соціальна дезорієнтація (відсутність стабільного середовища (школа, друзі, родина) призводить до втрати соціальних норм і цінностей), травматичний досвід (підлітки можуть ставати свідками або навіть жертвами воєнних злочинів, що впливає на їх психічний стан і схильність до асоціальної поведінки).

Під впливом війни підлітки можуть вдаватися до різних форм протиправної поведінки: агресія та насильство (підлітки можуть виявляти агресію у фізичній чи вербальній формі), девіантна поведінка (втечі з дому, алкоголізм, наркоманія, залучення до небезпечних компаній), крадіжки або дрібні злочини (в умовах нестачі ресурсів підлітки можуть вдаватися до крадіжок для забезпечення своїх потреб), участь у незаконних збройних формуваннях (підлітки можуть бути залучені до воєнних дій через маніпуляції або власне бажання).

«Соціальна профілактика має на меті зусилля, спрямовані на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем. Профілактика будь-якої соціальної проблеми повинна бути спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, яка від цієї проблеми страждає» [9].

Як зазначають положення Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «до завдань суб'єктів соціальної роботи з дітьми та молоддю належить здійснення соціально-профілактичної роботи серед дітей та молоді, проведення системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання» [25] .

Головко Н стверджує, що «соціальна профілактика – вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в

сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді, попередження ускладнення вже існуючих проблем» [9].

«Складність і багатозначність проблем, що виникають перед робітниками соціальних служб, передбачає вдумливий підхід до шляхів їх вирішення. Багато зв'язків і відношень, які існують у суспільстві, прямий і опосередкований зв'язок змін, які обумовлені різними причинами, потребують досконалого вивчення і розуміння їхнього виникнення. Зазначене і є сутністю соціальної діагностики. Ефективність вирішення різноманітних соціальних завдань або розв'язання проблем у багатьох випадках буде залежати від того, з якою точністю була проведена діагностика, наскільки об'єктивно було проведено виявлення стану соціального об'єкта і наскільки вірно були обрані орієнтири, нормативи галузі життєдіяльності, яка діагностується. Ці чинники є основою соціального дослідження та виміру» [9].

Відносно профілактики правопорушень, то всі сфери суспільства мають бути залучені до вирішення цього питання та тільки спільними зусиллями намагатися запобігти негативним вчинкам нашого майбутнього покоління.

Профілактичні дії мають починатися із сім'ї, бо саме там закладаються основи майбутньої особистості. Батьки та близькі до дитини дорослі ще змалечку мають вчити дітей:

- як бути добрим та чемним;
- як допомагати іншим;
- у спілкуванні з дітьми наголошувати на доброті та порядності;
- створювати сприятливу атмосферу в мікрокліматі дитини;
- батьки мають слідкувати з ким спілкується ваша дитина, як особисто, так і в соціальних мережах;

- батьки мають подбати і про позашкільні секції та гуртки для своєї дитини, задля профілактики «негативного вештання» в маловідомих компаніях.

Наступним місцем найчастішого перебування дитини є заклад освіти, тому педагогічний колектив повинен систематично проводити профілактичні заходи з учнями. Це можуть бути:

- відкриті уроки відповідно до тематики;
- лекції;
- конкурсні заходи;
- індивідуальні бесіди з дітьми «групи ризику»;
- виховні години;
- батьківські збори за цією тематикою;
- залучення шкільного офіцера поліції для спільного проведення різних профілактичних заходів.

Щодо нашого суспільства, то воно має пропагувати наступні заходи:

- менше реклами алкоголю та тютюну;
- пропаганда місцевих соціальних заходів;
- більше білбордів про шкідливість вживання заборонених речовин;
- у вільному доступі має бути інформація для надання психологічної та фізичної допомоги дітям, які опинилася в складних життєвих обставинах.

Усі вище перераховані заходи будуть дієвими, тільки у випадку систематичного їх впровадження в життєдіяльність наших дітей.

Завдання соціального працівника у профілактиці протиправної поведінки підлітків полягають у:

- виявленні та аналізі ризиків: своєчасне виявлення підлітків, схильних до протиправної поведінки, є важливим етапом профілактики.

- наданні психологічної підтримки: робота над зниженням рівня стресу, тривожності, агресії та сприяння емоційній стабілізації підлітків.
- формуванні позитивного соціального середовища: залучення підлітків до активностей, які сприяють розвитку навичок комунікації, підтримки соціальних контактів та відчуття безпеки.
- інформаційній роботі з родинами: навчання батьків навичкам конструктивної комунікації з дітьми та підтримки їх в умовах стресу.

Збройний конфлікт створює важкі умови для дітей і підлітків, які через травматичні переживання, втрату соціальних зв'язків та стрес можуть стати схильними до протиправної поведінки. Профілактика такої поведінки вимагає комплексного підходу, який охоплює психологічну підтримку, розвиток соціальних навичок, роботу з родинами та створення сприятливого середовища для особистого розвитку підлітків. Методи та інструменти профілактики протиправної поведінки підлітків: індивідуальна робота з підлітками (консультування та психологічна підтримка, робота з планування поведінки), групова робота та соціальні проєкти (психоедукційні групи, інтерактивні тренінги та воркшопи, волонтерські та громадські ініціативи), співпраця із закладами освіти та правоохоронними органами, юридичні аспекти профілактики протиправної поведінки підлітків.

Індивідуальна робота з підлітками характеризується консультуванням та психологічною підтримкою. Соціальні працівники можуть надавати психологічні консультації, спрямовані на зниження агресії, тривожності та депресії. Підліткам слід допомогти виявити конструктивні способи подолання емоційних труднощів. забезпечення регулярних індивідуальних зустрічей з підлітками для аналізу їхнього емоційного стану та поведінки. Консультації допомагають підліткам усвідомлювати власні емоції та знаходити конструктивні способи

реагування на конфлікти. Метод когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) допомагає підліткам усвідомлювати взаємозв'язок між думками, емоціями та діями. КПТ спрямована на зміну негативних моделей мислення, що можуть призводити до агресії або асоціальної поведінки. В межах роботи з планування поведінки пропонується створення планів для досягнення цілей, які допомагають підліткам побудувати позитивний життєвий курс та уникати асоціальної поведінки. Ефективним щодо цієї роботи вважаємо систему наставництва: створення програми наставництва, де старші, досвідченіші люди (вчителі, волонтери) допомагають підліткам у розв'язанні життєвих проблем та підтримують їх у період кризи.

Важливим аспектом профілактики протиправної поведінки підлітків вбачаємо у груповій роботі та організації соціальних проєктів. Робота в психоедукаційних групах дозволяє підліткам ділитися своїми емоціями, обговорювати страхи, травми, навчатися разом подоланню стресу. Інтерактивні тренінги та воркшопи також є перспективними для профілактичної роботи з підлітками. Соціальні працівники можуть організовувати тренінги для підлітків на теми саморегуляції, розвитку комунікаційних навичок, вирішення конфліктів без агресії. Групові терапевтичні сесії – це створення груп, де підлітки можуть обговорювати свої переживання, відчувати підтримку та навчатися навичкам конструктивного вирішення конфліктів. Це допомагає зменшити відчуття ізоляції та підтримує розвиток соціальних навичок. Проведення тренінгів у форматі рольових ігор та симуляцій, де підлітки вчаться вирішувати конфліктні ситуації без насильства. Такі ігри допомагають розвивати емоційну стійкість і вміння співпереживати іншим. Тренінги з управління емоціями можна застосовувати, пропонуючи підліткам спеціальні вправи та техніки для зменшення рівня агресії, тривоги або гніву, що виникають під час стресових ситуацій.

Актуальність волонтерських та громадських проектів у процесі профілактики делінквентної поведінки вбачаємо у залученні підлітків до допомоги іншим (волонтерство, участь у соціальних проектах), що сприятиме розвитку їхньої соціальної відповідальності, самоповаги та позитивного досвіду. Залучення підлітків до волонтерської діяльності допомагає їм відчувати свою значимість та розвинути відповідальність. Це також сприяє формуванню позитивних соціальних зв'язків та розвитку емпатії. Фізична активність підлітків у роботі спортивних клубів та під час проведення спортивних заходів є потужним засобом профілактики агресивної поведінки. Спортивні заходи допомагають підліткам виплеснути емоційну енергію у здоровий спосіб, водночас сприяючи командній роботі та дисципліні. Творчі студії та арт-терапія у профілактичній роботі з підлітками також є перспективним напрямом роботи. Художнє самовираження через малювання, музику, театр та інші творчі активності допомагає підліткам знімати емоційне напруження та опрацьовувати травматичний досвід.

Перспективними інструментами профілактики протиправної поведінки вбачаємо використання психоедукції у роботі з батьками підлітків та інтерактивних технологій. Навчання батьків методам управління стресом, комунікаційним навичкам та способам підтримки підлітків у складних умовах. Батьки також повинні отримувати інформацію про ознаки протиправної поведінки, щоб вчасно звернутися за допомогою.

У соціально-профілактичній роботі з протиправної поведінки підлітків ефективним вбачаємо застосування інтерактивних технологій за допомогою онлайн-консультацій та гарячих ліній, а також використання освітніх додатків та відео. Під час збройного конфлікту важливо забезпечити доступність психологічної та правової підтримки через інтернет або телефоном. Онлайн-платформи можуть включати чати для консультацій, групи підтримки або індивідуальні консультації.

Освітні додатки та відео: створення інтерактивних мобільних додатків, де підлітки можуть проходити тренінги з управління емоціями, або переглядати освітні відео, які роз'яснюють, як уникнути конфліктів та агресії.

Роль родини підлітків та громади як складової профілактики делінквентної поведінки також розглядається як ефективна. Робота з родинами передбачає консультування батьків та підтримку кризових сімей. Важливо навчати батьків розуміти психологічні потреби своїх дітей, спілкуватися з ними, підтримувати емоційно і створювати безпечне середовище вдома. В межах підтримки кризових сімей соціальні працівники повинні виявляти сім'ї з підвищеним рівнем ризику, де конфлікти або психологічна напруга можуть провокувати агресію у підлітків, і надавати таким сім'ям відповідну підтримку. Важливою є сімейна терапія. У випадках, коли протиправна поведінка підлітка пов'язана з сімейними конфліктами, соціальні працівники можуть пропонувати сімейну терапію, щоб поліпшити комунікацію та вирішити внутрішньосімейні проблеми.

Перспективним у соціально-профілактичній роботі з підлітками, схильними до протиправної поведінки, є партнерство та співпраця з закладами освіти та правоохоронними органами. Соціальні працівники можуть взаємодіяти з учителями та адміністрацією шкіл, щоб забезпечити підтримку підлітків у навчальному середовищі та запобігти конфліктам. Проведення занять в межах освітніх лекцій та вебінари для підлітків з метою інформування їх про правові наслідки протиправної поведінки та методи конструктивного вирішення конфліктів. Ресурсні центри психологічної та соціальної допомоги в закладах освіти – це центри, де підлітки можуть отримати підтримку та доступ до корисної інформації.

Превентивна робота з правоохоронними органами – це інформування підлітків про правові наслідки протиправної поведінки,

співпраця з правоохоронними органами для профілактики злочинності серед молоді.

Превентивна робота у сфері протидії протиправній поведінці підлітків є однією з ключових завдань освітніх закладів, особливо в умовах зростання суспільних викликів. Успішна профілактика вимагає тісної співпраці між освітніми установами та правоохоронними органами для створення безпечного середовища, де підлітки можуть розвиватися, усвідомлювати правові наслідки своїх дій та отримувати підтримку.

Види превентивної роботи освітніх закладів з правоохоронними органами:

1. *інформаційно-просвітницька діяльність* (роз'яснення правових норм, наслідків правопорушень та відповідальності через освітні програми та заходи);
2. *соціально-психологічна робота* (надання підтримки підліткам, які вже мали проблеми з законом або схильні до правопорушень, через психологічну допомогу та правове консультування);
3. *інтерактивні заходи* (організація зустрічей, тренінгів та рольових ігор для підлітків за участю представників правоохоронних органів, що дають змогу змодельовати та обговорити ситуації, пов'язані з правопорушеннями);
4. *спільні програми превенції* (створення довгострокових програм співпраці між школами та правоохоронними органами, спрямованих на зниження рівня правопорушень серед молоді).

Серед методів превентивної роботи з підлітками правоохоронних органів спільно з закладами освіти називають:

- лекції та семінари з правової освіти,
- практичні тренінги та рольові ігри,
- інтерактивні заходи та зустрічі з правоохоронцями,

- спеціалізовані консультації та індивідуальна робота.

Правоохоронні органи можуть проводити регулярні лекції для підлітків на теми прав та обов'язків, правопорушень, кримінальної та адміністративної відповідальності, а також правових наслідків протиправних дій. Лекції допомагають формувати у підлітків правосвідомість та розуміння важливості дотримання законів. Тематики для обговорення: права дітей і підлітків, наслідки вживання алкоголю, наркотиків, участі в хуліганських діях, кібербулінг та інші форми правопорушень.

Проведення практичних занять у формі рольових ігор допомагає підліткам на практиці навчитися вирішувати конфлікти, взаємодіяти з правоохоронцями та розуміти наслідки правопорушень. Рольові ігри: моделювання ситуацій затримання, розмов з поліцією, вирішення конфліктів або правопорушень у школі, участь у судових засіданнях для навчання правовій процедурі.

Організація інтерактивних заходів, де підлітки можуть спілкуватися з правоохоронцями, ставити питання про правопорушення та кримінальну відповідальність. Це може бути формат круглих столів, дискусій або конференцій. Такі заходи підвищують рівень довіри до правоохоронців і допомагають молоді усвідомити важливість дотримання законів. Формати заходів: інтерактивні сесії, зустрічі зі шкільними офіцерами поліції, екскурсії до відділень поліції або судових установ.

Підлітки, які перебувають у групі ризику або вже мали конфлікти з законом, потребують індивідуальної підтримки. Спільно з правоохоронцями соціальні педагоги та шкільні психологи можуть надавати правові консультації для таких підлітків, працювати над корекцією їх поведінки. Методи індивідуальної роботи: бесіди з підлітками про наслідки правопорушень, розробка індивідуальних планів поведінки, психологічна підтримка у кризових ситуаціях.

Інститут шкільних офіцерів поліції є однією з ефективних моделей співпраці між правоохоронними органами та освітніми закладами. Шкільні офіцери можуть проводити профілактичні заходи, спостерігати за ситуацією в школі, допомагати у вирішенні конфліктів та надавати правову консультацію учням і вчителям.

Створення координаційних рад за участю представників школи, батьків, місцевих громад та правоохоронних органів дозволяє розробляти спільні превентивні програми та заходи безпеки у навчальних закладах.

Освітні заклади спільно з правоохоронними органами можуть розробляти системи моніторингу, які дозволяють виявляти підлітків, що перебувають у групі ризику, на ранніх етапах. Такі програми включають збір інформації, регулярні зустрічі з психологами та соціальними працівниками, а також швидке втручання у випадку потенційних проблем.

Організація навчальних програм у школах, що охоплюють основи законодавства, права та обов'язки громадян, правові наслідки правопорушень. Це дозволяє підліткам краще розуміти правові норми і діяти в рамках закону.

Шкільні соціальні працівники та правоохоронці мають працювати над тим, щоб діти знали свої права та мали доступ до правової допомоги в разі потреби. Це може включати створення ресурсних центрів або гарячих ліній для підлітків, де вони можуть отримати консультацію.

Юридичні аспекти профілактики протиправної поведінки підлітків полягають у представництві та захисті прав дітей та співпраця з ювенальною юстицією. Соціальні працівники повинні орієнтуватися в законодавстві щодо захисту прав підлітків, забезпечувати доступ до правової допомоги у разі порушення їхніх прав. Соціальні працівники в межах профілактичної роботи з підлітками можуть співпрацювати з

представниками ювенальної юстиції для запобігання втягненню підлітків у злочинні дії.

Залучення громадськості в соціально-профілактичну також є важливим. Актуально, щоб громада була активною в залученні підлітків до здорових соціальних активностей, місцеві організації, релігійні установи та волонтерські ініціативи можуть організовувати заходи, спрямовані на зміцнення соціальних зв'язків і підтримку підлітків. Активна співпраця з громадами допомагає створити середовище, яке сприятиме розвитку підлітків та зниженню ризиків асоціальної поведінки. Підліткам слід забезпечити доступ до безпечних та підтримуючих середовищ, таких як молодіжні центри, клуби за інтересами та волонтерські організації.

Отже, профілактика протиправної поведінки підлітків в умовах війни є важливою складовою роботи соціальних працівників. Вона вимагає комплексного підходу, що поєднує індивідуальну підтримку, групову роботу, співпрацю з родинами та освітніми установами. Важливо створювати для підлітків безпечне та підтримуюче середовище, де вони можуть отримати необхідну допомогу, розвивати свої соціальні навички та вчитися конструктивно долати життєві труднощі.

РОЗДІЛ 2

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ ІЗ ПІДЛІТКАМИ, ЯКІ СХИЛЬНІ ДО ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ

2.1 Технологічні особливості здійснення соціально-профілактичної роботи з підлітками, схильними до делінквентної поведінки, в умовах війни

Підліткова делінквентна поведінка залишається актуальною соціальною проблемою в усьому світі, а в умовах війни ця проблема набуває ще більшої гостроти. Військові дії, насильство, втрати та постійна небезпека серйозно впливають на психіку підлітків, що може призвести до підвищення ризику девіантної поведінки, зокрема делінквентної. Соціально-профілактична робота з підлітками в цих умовах потребує нових підходів і технологій, що враховували б специфіку кризових ситуацій, особливості психологічного стану підлітків та їхні потреби.

Делінквентна поведінка підлітків зазвичай пов'язана з різноманітними факторами, такими як соціальна ізоляція, низький рівень контролю з боку дорослих, агресивність, недостатність підтримки в сім'ї та конфлікти з однолітками. Однак в умовах війни ці фактори посилюються і доповнюються іншими, такими як:

1. Травматичний досвід війни. Війна є джерелом серйозного стресу для підлітків, оскільки вони можуть бути свідками насильства, втратити близьких або змушені покинути рідні місця. Травматичний досвід часто призводить до посттравматичного стресового розладу (ПТСР), що підвищує ймовірність виникнення агресивної та асоціальної поведінки.
2. Зміна соціальної структури. Під час війни багато родин розпадаються через міграцію, мобілізацію або втрати, що

спричиняє відсутність належного догляду та соціального контролю за підлітками. Це може сприяти відхиленню в поведінці та підвищенню рівня злочинності серед неповнолітніх.

3. Втрата освіти та соціальної стабільності. Перерви в навчанні, зруйновані школи та відсутність стабільного середовища негативно впливають на поведінку підлітків, знижуючи їхню мотивацію до навчання та підвищуючи ризик участі в протиправних діях.

2. Технологічні підходи до соціально-профілактичної роботи

Війна є важким випробуванням для кожної людини, а особливо для підлітків, які переживають емоційно нестабільний період свого життя. В умовах війни та окупації, коли зростає рівень стресу, невизначеності та соціальної дезорієнтації, зростає ризик протиправної поведінки серед молоді. Соціальні працівники мають відігравати важливу роль у профілактиці таких проявів, надаючи підліткам підтримку, допомогу та створюючи безпечне середовище для їхнього розвитку.

В умовах війни технології соціально-профілактичної роботи з підлітками в межах попередження протиправної (делінквентної) повинні бути адаптовані до кризової ситуації. Основні напрями такої роботи включають:

1. *Інтеграція кризової інтервенції.* Соціальні працівники та фахівці з профілактики девіантної поведінки повинні бути навчені кризовим методам втручання, що включають швидку психологічну підтримку, надання першої допомоги у випадках стресу та психоемоційного травмування. У цьому контексті важливою є робота з подолання ПТСР та іншими наслідками травматичних переживань. Підлітки часто потребують допомоги для подолання психологічних травм та стресу. Залучення до програми фахівців із психотерапії, педагогів та соціальних працівників дозволяє

створювати індивідуальні стратегії підтримки для кожного підлітка.

2. *Робота в онлайн-форматі.* В умовах війни багато підлітків та їхні сім'ї можуть бути переміщені або знаходитися в небезпечних умовах. Тому одним із ефективних технологічних рішень є проведення соціально-профілактичних заходів в онлайн-форматі. Це можуть бути групи підтримки, онлайн-консультації, вебінари та курси, спрямовані на розвиток стресостійкості, навичок подолання конфліктів і конструктивної поведінки.
3. *Психоедукація та тренінги для підлітків і батьків.* У період воєнних дій важливо організовувати навчальні заходи для підлітків та їхніх батьків, спрямовані на підвищення їхньої стресостійкості та навичок подолання кризових ситуацій. Це можуть бути тренінги з управління емоціями, виховання в умовах кризи, зниження агресивності та соціальної ізоляції.
4. *Мобільні соціальні служби.* Для надання допомоги підліткам у віддалених або небезпечних регіонах можуть бути створені мобільні соціальні служби. Такі служби можуть забезпечити оперативну підтримку в кризових ситуаціях, надавати консультативну допомогу та сприяти вирішенню соціальних проблем підлітків і їхніх сімей.

Соціальна робота з підлітками, схильними до протиправної (делінквентної) поведінки, в умовах війни стикається з низкою нагальних справ: безпекові ризики; психологічна вразливість підлітків; обмежені ресурси.

Безпекові ризики. Військові дії можуть створювати загрозу для працівників соціальних служб та обмежувати їхню діяльність у певних регіонах. Важливою є розробка механізмів для безпечної роботи, включаючи використання дистанційних технологій.

Психологічна вразливість підлітків. Підлітки в умовах війни часто демонструють високий рівень агресії, тривожності та депресії. Це може ускладнити налагодження контакту з соціальними працівниками та виконання профілактичних програм.

Обмежені ресурси. Війна створює додатковий тиск на державні та неурядові організації, що призводить до браку фінансових, людських і технічних ресурсів для реалізації програм соціальної підтримки та профілактики делінквентної поведінки.

Під час війни підлітки стають особливо вразливими до стресу, втрати соціальних орієнтирів та соціальної підтримки. Ці фактори можуть провокувати делінквентну (протиправну) поведінку — від дрібних правопорушень до більш серйозних злочинів. Соціальні працівники відіграють ключову роль у підтримці таких підлітків, допомагаючи їм справлятися з труднощами, що виникають унаслідок війни, та забезпечуючи необхідну соціальну, психологічну та правову підтримку.

Ефективна боротьба з протиправною поведінкою підлітків вимагає системного підходу, який включає такі аспекти:

1. *покращення соціальних умов:* держава повинна створювати умови для підтримки соціально незахищених родин, забезпечення доступу до освіти та можливостей для самореалізації молоді.
2. *зміцнення сім'ї:* важливою складовою є робота з батьками та сім'ями, зокрема організація програм для покращення взаємовідносин між батьками і дітьми, розвиток відповідального батьківства.
3. *профілактика у школах:* освітні заклади мають виконувати не лише навчальну, але й виховну функцію. Психологи, соціальні педагоги та вчителі повинні бути залучені до виявлення ризикових підлітків та роботи з ними на ранніх стадіях.

4. *розвиток молодіжних ініціатив*: підтримка спортивних, творчих і громадських організацій для молоді може стати ефективним засобом відволікання підлітків від протиправної діяльності та формування їхньої соціальної відповідальності.

Соціально-профілактична робота з підлітками, які схильні до протиправної поведінки, є важливою складовою системи соціального захисту й попередження правопорушень. Проте, для підвищення її ефективності необхідно удосконалювати існуючі підходи, методи та інструменти. Нижче наведені ключові шляхи вдосконалення профілактичної роботи з підлітками.

Основним напрямом удосконалення соціальної роботи з підлітками є комплексний підхід, що передбачає врахування психологічних, соціальних, правових та економічних факторів, які впливають на поведінку підлітків. Важливо не лише фокусуватися на попередженні правопорушень, але й забезпечувати соціальну підтримку, психологічну реабілітацію та освітню допомогу.

Отже, превентивна робота щодо протиправної поведінки підлітків потребує активної співпраці освітніх закладів і правоохоронних органів. Правильна організація такої співпраці допомагає попередити правопорушення серед підлітків, формує у них правосвідомість та сприяє створенню безпечного навчального середовища.

2.2 Програма соціальної профілактики щодо запобігання здійснення підлітками протиправних дій в умовах війни

Загальні положення

Назва програми: Соціальна профілактика запобігання протиправній поведінці підлітків в умовах війни

Актуальність програми: Соціальні кризи, викликані війною, спричиняють різке збільшення ризику протиправної поведінки серед

підлітків. Складні життєві обставини, постійний стрес, руйнування соціальних зв'язків та невизначеність майбутнього посилюють вразливість підлітків до асоціальних проявів, таких як крадіжки, агресія, вандалізм тощо. В таких умовах соціальна профілактика набуває вирішального значення. Запровадження спеціальних програм, спрямованих на запобігання правопорушенням, є важливим елементом стратегії захисту підлітків.

Термін реалізації програми: 2024–2026 роки

Мета програми:

- запобігання протиправній поведінці підлітків, які перебувають під впливом соціальної кризи, викликані війною, шляхом застосування соціально-профілактичних заходів, спрямованих на психологічну підтримку,
- формування навичок подолання стресу та розвиток позитивної соціальної активності,
- зменшення кількості правопорушень серед підлітків, які постраждали внаслідок війни або перебувають у складних життєвих обставинах;
- забезпечення підлітків психологічною, соціальною та правовою підтримкою;
- сприяння формуванню правосвідомості та громадянської відповідальності серед підлітків;
- навчання підлітків конструктивним способам вирішення конфліктів та управління емоціями.

Завдання програми:

1. Надання психологічної та соціальної підтримки підліткам, які зазнали впливу воєнних дій.
2. Формування у підлітків навичок безконфліктного спілкування, емоційної саморегуляції та стресостійкості.

3. Попередження схильності до правопорушень через залучення підлітків до соціально корисних і громадських ініціатив.
4. Підвищення рівня поінформованості батьків та вчителів про методи попередження девіантної поведінки серед підлітків в умовах воєнної кризи.

Цільова аудиторія, на кого розрахована Програма:

- підлітки віком від 12 до 18 років, що проживають в зонах військових дій або переміщені до інших регіонів країни;
- підлітки з неблагополучних сімей або ті, хто пережив втрати, насильство чи психологічну травму під час війни;
- батьки та опікуни підлітків, які потребують підтримки у вихованні та адаптації дітей в умовах війни;
- педагогічний персонал, психологи, соціальні працівники, які працюють з підлітками.

Основні напрями діяльності в межах Програми:

Напрямок роботи / Види роботи	Форми та методи роботи
<i>1. Психологічна підтримка та корекційна робота</i>	
Психологічна допомога підліткам, що пережили травматичні події:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Інтеграція кризових інтервенцій для підлітків з травматичним досвідом, включаючи роботу з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР). ➤ Проведення індивідуальних та групових консультацій психологів для допомоги у подоланні наслідків психологічних травм.
Раннє виявлення ризику	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Система раннього втручання: для ефективною профілактики важливо вчасно виявляти підлітків, які

	<p>перебувають у групі ризику. Це можна зробити за допомогою діагностики соціальних, психологічних та поведінкових чинників, що вказують на можливі проблеми. Важливою є також співпраця з освітніми закладами, правоохоронними органами та медичними установами для обміну інформацією про таких підлітків.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Соціальні послуги та мобільні бригади: створення мобільних груп соціальних працівників та психологів, які оперативно реагують на ситуації криз і можуть надавати екстрену допомогу підліткам у критичних випадках.
Корекційно-розвивальні тренінги	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Тренінги з емоційної саморегуляції та управління стресом. ➤ Тренінги з формування навичок ефективної комунікації та безконфліктного розв'язання конфліктів.
Онлайн-підтримка, використання цифрових технологій та соціальних мереж	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Створення онлайн-платформ для надання психологічних консультацій та проведення груп підтримки для підлітків, які

	<p>перебувають в окупованих або небезпечних регіонах.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Телефон довіри для кризових звернень підлітків та батьків. ➤ Соціальні працівники можуть використовувати цифрові технології та ресурси для просування профілактичних програм, організації онлайн-консультацій, тренінгів та освітніх курсів. Це дозволить підліткам отримувати необхідну інформацію та підтримку у зручній для них спосіб.
<p>Онлайн платформи для соціальних працівників та психологів</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ платформи для обміну досвідом, онлайн-навчання та тренінги дозволяють працівникам постійно підвищувати кваліфікацію, навчатися новим методам роботи з підлітками, які схильні до правопорушень.
<p><i>2. Соціальна підтримка та просвітницька робота</i></p>	
<p>Залучення підлітків до соціально-корисної діяльності:</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Організація волонтерських ініціатив, участі в громадських проєктах та спортивних заходах для підлітків з метою розвитку їхньої соціальної активності та відволікання від негативного впливу війни.

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Співпраця з місцевими органами влади, громадськими організаціями та волонтерськими рухами для залучення підлітків до реабілітаційних і культурних заходів.
<p>Просвітницька робота з батьками та опікунами</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Проведення семінарів та тренінгів для батьків щодо виховання підлітків в умовах війни, зокрема щодо методів попередження правопорушень. ➤ Розробка інформаційних матеріалів (буклети, відео, вебінари) для батьків щодо надання першої психологічної допомоги своїм дітям.
<p>Розвиток правової культури</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Правова освіта: важливим елементом профілактики є систематичне навчання підлітків їх прав та обов'язків. Це можна реалізовувати через інтерактивні заняття, лекції, рольові ігри з моделюванням ситуацій правопорушень та їх наслідків. Розвиток правосвідомості та відповідальності допомагає підліткам уникати правопорушень. ➤ Програми правового наставництва: залучення до роботи юристів,

	<p>правоохоронців, які можуть виступати як наставники для підлітків. Вони допомагатимуть формувати правильне ставлення до закону і правових норм.</p>
<p>Співпраця з родинами підлітків</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Підтримка сімей: профілактична робота з підлітками повинна охоплювати також їхні родини. Багато проблем, пов'язаних із правопорушеннями, виникають через несприятливі сімейні обставини (конфлікти, насильство, низький рівень матеріальної забезпеченості). Підтримка батьків через консультації, тренінги та психотерапію дозволить створити стабільне середовище для підлітка. ➤ Сімейна терапія: у випадках, коли конфлікти або проблеми в родині сприяють девіантній поведінці підлітків, корисно проводити спільні сесії з сімейною терапією, що допомагає відновлювати гармонійні відносини та знижувати ризики правопорушень.
<p><i>3. Освітньо-профілактична робота</i></p>	
<p>Робота з педагогами та шкільними психологами</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Тренінги для вчителів і психологів з питань роботи з підлітками, що переживають

	<p>стресові ситуації в умовах війни.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Впровадження програм психоемоційної підтримки в школах.
<p>Проведення профілактичних заходів у школах</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Проведення лекцій і тренінгів для учнів на теми соціально-правової відповідальності, формування правової культури. ➤ Тематичні заняття з превенції агресії, булінгу та насильства.
<p>Профілактичні програми та розвиток соціальних навичок</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Розвиток соціальних навичок: підлітки потребують навичок конструктивного вирішення конфліктів, управління емоціями, розвитку комунікативних здібностей. Програми соціальних навичок, які поєднують тренінги з розвитку самоконтролю, впевненості та емпатії, допомагають знижувати агресію та соціальну ізоляцію. ➤ Залучення до волонтерства та громадської діяльності: через участь у соціальних та волонтерських проєктах підлітки отримують можливість розвивати почуття відповідальності та емпатії, що допомагає знижувати

	ризик девіантної поведінки.
<i>4.Партнерство та ресурсна підтримка</i>	
Співпраця з неурядовими організаціями та волонтерськими рухами	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Спільні проєкти з громадськими організаціями, що займаються підтримкою дітей і підлітків в умовах війни. ➤ Залучення волонтерів до соціальних і реабілітаційних проєктів для підлітків.
Співпраця з правоохоронними органами	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Реалізація спільних програм: активна співпраця з правоохоронними органами може забезпечити ефективний моніторинг та втручання у ситуації ризику. Спільні програми можуть включати тренінги з безпеки, правової освіти, участь у реабілітаційних проєктах для підлітків, які вже мали конфлікти із законом. ➤ Програми ресоціалізації: важливим аспектом є розробка програм ресоціалізації для підлітків, які вже здійснили правопорушення. Співпраця соціальних працівників з правоохоронними органами та судовими органами може допомогти підліткам повернутися

	до здорового способу життя та уникнути рецидивів.
Пошук додаткових ресурсів і фінансування	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Залучення міжнародних організацій для надання фінансової допомоги та ресурсів для реалізації профілактичних програм. ➤ Фандрейзингові кампанії для забезпечення необхідного обладнання та матеріалів для роботи з підлітками.

Очікувані результати програми:

1. Зниження рівня делінквентної поведінки серед підлітків: Систематична робота з підлітками сприятиме зменшенню кількості випадків протиправних дій.
2. Покращення психоемоційного стану підлітків: Психологічна підтримка та профілактична робота допоможуть підліткам справлятися з воєнними травмами та стресовими ситуаціями.
3. Підвищення рівня соціальної активності: Залучення підлітків до волонтерської діяльності та громадських ініціатив сприятиме розвитку відповідального ставлення до суспільства і власних дій.
4. Покращення обізнаності батьків і вчителів: Освітні заходи допоможуть батькам і педагогам краще розуміти проблеми підлітків у воєнний час та надавати їм ефективну підтримку.

Оцінка ефективності програми.

- Моніторинг впровадження програми: Регулярне проведення аналізу реалізації заходів програми та оцінка її впливу на поведінку підлітків. Для підвищення ефективності профілактичної роботи важливо регулярно оцінювати результати програм за

допомогою опитувань, анкетувань, аналізу поведінки підлітків до і після участі у програмах. Це дозволить своєчасно вносити корективи та вдосконалювати методи.

- Оцінка рівня правопорушень: Аналіз статистичних даних щодо кількості правопорушень серед підлітків у період дії програми.
- Анкетування підлітків та батьків: Проведення опитувань для оцінки задоволеності результатами програми та її впливу на підліткову поведінку.
- Залучення зворотного зв'язку: важливо враховувати думки самих підлітків, їхніх родин та громади щодо того, як програми впливають на їх життя. Це допоможе краще розуміти проблеми та потреби молоді.

Критерії ефективності програми:

1. Зменшення кількості правопорушень: одним із основних показників ефективності програми є зниження кількості протиправних дій серед підлітків, які брали участь у програмі.
2. Покращення психоемоційного стану: оцінка психологічного стану підлітків до і після участі в програмі. Це може бути зроблено через психологічні тестування, анкетування та індивідуальні бесіди.
3. Зміцнення соціальних зв'язків: інший показник ефективності — ступінь соціальної адаптації підлітків. Зміцнення їхніх соціальних зв'язків, участь у громадських ініціативах та покращення комунікативних навичок свідчить про успішність програми.
4. Рівень правосвідомості: результатом програми має бути підвищення рівня правової обізнаності серед підлітків, що допомагає запобігати правопорушенням у майбутньому.
5. Успішна соціальна інтеграція: якщо підлітки в результаті участі в програмі активніше інтегруються в суспільне життя, беруть участь у волонтерських або інших соціальних проектах, це є показником їхньої успішної реабілітації.

На практиці ефективність програми можна оцінювати за допомогою моніторингу та аналізу змін у поведінці підлітків, які брали участь у програмі:

- проведення вхідного та вихідного анкетування підлітків щодо їх ставлення до правових норм, конфліктів та емоційної стійкості;
- спостереження за динамікою змін через певні періоди після завершення програми (3, 6, 12 місяців);
- участь підлітків у подальших соціальних заходах, їхня соціальна активність та відповідальність у громаді.

Передбачається, що розроблена та запропонована програма, що включає інтенсивну психологічну роботу, інтерактивні методи та підтримку родин та інші методи роботи, продемонструє високу ефективність у зниженні кількості правопорушень, а відносно учасників програми - передбачається покращення підлітків в адаптації, соціалізації та управлінні емоціями.

Удосконалення соціально-профілактичної роботи з підлітками, схильними до протиправної поведінки, можливе через впровадження комплексних, сучасних і технологічних підходів. Розвиток психологічної підтримки, правової освіти, раннього втручання та тісна співпраця з родинами, громадою й правоохоронними органами є ключовими напрямками, що дозволять підвищити ефективність профілактичних заходів та знизити ризик правопорушень серед підлітків.

Ця програма соціальної профілактики, орієнтована на підлітків, які зазнають негативного впливу війни, має комплексний підхід до роботи з цільовою аудиторією, поєднуючи психологічну підтримку, освітню діяльність та соціальне залучення. Ефективне впровадження запропонованих заходів дозволить знизити рівень протиправної поведінки серед підлітків та сприяти їхній соціалізації в складних умовах війни.

ВИСНОВКИ

Зростання злочинності в Україні серед неповнолітніх, яке спостерігається останнім часом у зв'язку з війною, що супроводжують нелегкий період розвитку держави. Занепокоєння викликає байдужість громадськості до проблем дітей, адже багато правопорушень вчиняються підлітками просто на вулицях, а дорослі через власний стан постійного стресу, на них навіть не звертають уваги, мовчу вже про те, щоб спробувати допомогти у вирішенні ситуації. Така байдужість дорослих, ще більше мотивує підлітків до скоєння правопорушень.

Соціально-профілактична робота з підлітками, схильними до делінквентної поведінки, в умовах війни потребує впровадження адаптованих технологічних рішень, які враховують специфіку кризової ситуації. Інтеграція кризової інтервенції, використання онлайн-технологій, психоедукація та мобільні служби можуть значно підвищити ефективність профілактичних заходів. Важливим є також розвиток співпраці між державними та неурядовими організаціями для подолання викликів та забезпечення стабільної соціальної підтримки підлітків.

Методи та інструменти технології соціальної профілактики протиправної поведінки підлітків під час збройного конфлікту повинні бути комплексними, гнучкими та адаптованими до реальних потреб молоді. Важливо забезпечити підліткам доступ до психологічної підтримки, розвивати їхні соціальні навички та залучати до активного життя громади. Співпраця соціальних працівників, освітніх закладів, батьків та громади створює підтримуюче середовище, що допоможе підліткам подолати виклики збройного конфлікту та уникнути протиправної поведінки.

Розроблена авторська Програма соціальної профілактики щодо запобігання протиправних дій підлітків в умовах війни спрямована на запобігання протиправній поведінці підлітків, які перебувають під

впливом соціальної кризи, викликаної війною. В умовах війни така програма має вирішальне значення для захисту підлітків від негативних впливів та правопорушень, а також сприяє їх реабілітації та соціальній інтеграції. Регулярний моніторинг, підтримка з боку фахівців та залучення підлітків до позитивних соціальних активностей є ключовими факторами успішності програми.

Ефективність авторської програми соціальної профілактики значною мірою залежить від комплексного підходу, що поєднує психологічну, правову та соціальну підтримку підлітків.

Соціальна робота з підлітками, схильними до делінквентної поведінки в умовах війни, повинна бути комплексною та інтегрованою. Необхідно враховувати всі фактори, що впливають на поведінку підлітків: їх психологічний стан, сімейну ситуацію, соціальне оточення та економічні умови. За допомогою індивідуальної підтримки, групової роботи та інтеграції підлітків у громаду можна ефективно запобігти правопорушенням і забезпечити їхнє здорове майбутнє.

Наші діти – це майбутнє нашої країни. Зараз вони повністю залежать від дорослих, але в недалекому майбутньому, від них залежатимемо і ми, а також наше майбутнє. Тому сьогодні надважливо спільними діями і комплексною роботою намагатися виховати свідоме покоління майбутніх громадян України. Тільки разом із усіма сферами суспільства ми можемо допомогти запобігти негативним чинникам впливати на несформовану психіку і поведінку наших дітей. Вони – не «втрачене» покоління, їм просто потрібні поруч свідомі дорослі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М., Тюріна В. О., Федоренко О. І. Основи педагогіки і психології: підручник. – Харків, 2003. – 329 с.
2. Безпалько О. В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ. 2016. 22 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К., 2003. – 134 с.
4. Бех І. Від волі до особистості. – К.: Україна – Віта. 1995. 216 с.
5. Благута Р. І. Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2006.
6. Богомолова М. Делінквентна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема: збірник наукових праць «Педагогічні науки». Том 1 № 59. 2011
<https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/issue/view/56>
7. Вакуленко О. В. Соціально-демографічні особливості неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / За ред. В. М. Синьова. – К., 2003. – 222 с.
8. Гнітій А.О. Сучасний стан злочинності неповнолітніх в Україні / А.О. Гнітій // Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні. – 2016. – Том 2. – С. 31 –32.
9. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. / Н. І. Головка. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. – 174 с.
10. Жигайло Н. І. Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації. Соціальна педагогіка. № 8. 2007. С.105-111.
11. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. – К.: Вид. дім «Слово», 2008. – 240 с.

12. Зайченко М. Діагностика та корекція девіантної поведінки учнів. Соціальна педагогіка. № 2. 2010. С. 41-55.
13. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія: навч. посіб. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 264 с
14. Кашук М. Я. Правове виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи (друга половина ХХ століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01. Дрогобич. 2015. 25 с.
15. Клішевич Н. А. Форми соціально-педагогічної роботи з підлітками із делінквентною поведінкою у різних соціальних інституціях. Педагогічна освіта : теорія і практика. Педагогіка. Психологія, № 19. 2013. 80 с.
16. Коротков П. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки. Вип. 114. 2013. С. 98-102.
17. Кривонос О. Б. Соціальна профілактика делінквентної поведінки підлітків. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. № 5. С. 190- 198.
18. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341 –III: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja_22.htm#google_vignette
19. Маринченко Л. С. Соціально-педагогічна профілактика правопорушень підлітків в умовах ЗСО: магістерська робота. Ніжинський державний університет імені М. Гоголя, 2019. 105 с.
20. Нацполіція зафіксувала вже понад 200 підпалів авто військових: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric_society/3904616_nacpolicia_zafiksuvala_vze_ponad_200_pidpaliv_avto_vijskovih.html

21. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч.- метод. посіб. – К., 1996. – 352 с.
22. Оржеховська В. М., Кириченко В. І., Єжова О. О., Федорченко Т. Є. Концепція формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу в умовах нової соціокультурної реальності (проект). Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки». 2013.(2). С. 41-48.
23. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: навч. посіб. – К.: Кондор, 2005. — 560 с.
24. Парфанович І. І. Лекційний курс «Соціальна профілактика». – Тернопіль, ТДПУ, 2008. – 159 с.
25. Переписки кураторів з ФСБ з паляями: Росія вербує неповнолітніх для підпалів авто ЗСУ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nfjwpMUh5Ug>
26. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю: Закону України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
27. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. – К.: Атіка, 2011. – 720 с.
28. Синьов В. М., Радов Г. О., Кривуша В. І., Беца О. В. Педагогічні основи ресоціалізації злочинів. – К., 1997.
29. Соціальна педагогіка: підручник / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола. – К.: Центр учб. л-ри, 2011. – 488 с.
30. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / За ред В. М. Синьова. – К., 2003. – 222 с
31. Соціальні умови попередження девіантної поведінки молоді на сучасному етапі. / О. Балакірева, П. Дупленко, І Жогло та ін. Молодь України : стан, проблеми, шляхи р о зв'язання : зб. наук. публ. Київ, 2012. Вип. 7. С. 58-65.

32. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посіб. / І. М. Трубавіна. – К., 2003. – 132 с. 8. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи. – К., 2006. – 464 с.
33. У Харкові та області зафіксовано близько 40 випадків підпалів авто військових – ОВА: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-synyehubov-kharkiv-pidpal-avto/33058040.html>
34. Участь громадян в охороні громадського порядку та профілактики правопорушень: методичні рекомендації / В. А. Молотай, О. Г. Пелагеша, В. С. Сивухін, В. Л. Костюк. – К.: Нац. академія внутр. справ, 2011. – 40 с.
35. Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект : монографія. Черкаси : ФОБ Чабаненко Ю.А., 2011. 492 с.
36. Федорченко Т. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей. – К.: ТОВ «Хік», 2003. – 115 с.
37. Харченко С. Я., Краснова Н. П. Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки. – Харків: Основа, 2012. – 142 с.
38. Швець Т. Специфічні характеристики соціально-демографічного портрету дітей і підлітків, схильних до скоєння злочинів. Херсон: Габітус, 2016
39. Швець Т.М. Соціальна дезадаптація підлітків у теоретичному контексті: сутність і причини виникнення // Педагогічні науки: зб. наук. праць. – Херсон: «Видавничий дім «Гельветика», 2016. – Вип. 69.
69. Швець Т.М. Соціально-педагогічні умови профілактики делінквентних виявів в учнівському середовищі // Педагогічний альманах: зб. наук. праць/ редкол. В.В.Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. – Випуск 27

40. Швець Т.М. Соціально-педагогічна профілактика протиправної поведінки школярів // *European humanities studies: State and Society*. - Kyiv, Ukraine; Slupsk, Poland. – Випуск III. – 2016.
41. Швець Т.М. Сучасний соціально-демографічний портрет неповнолітніх правопорушників // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»* – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. – Вип. 1 (38). С. 327-329
42. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності. — К.: Центр учб. л-ри, 2012. — 246 с.
43. Bocheliuk, V., Shvets, T., Shaposhnykova I., Shaposhnykov K., Panov N. Specificity of the School-Students' Illegal Behavior Prevention in the Work of Social Teacher // *Journal of Advanced Research in Law and Economic* (2019), Volume X, Summer, 3(41). DOI: 10.14505/jarle.v10.3(41).06